

Rousseau ve Aydınlanma Karşıtı Eleştiri: Uygarlık, İnsan Doğası, Akıl ve Özgürlük Üzerine Düşünceler

Rousseau and the Critique against Enlightenment: Reflections on Civilization, Human Nature, Reason, and Freedom

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Yılmaz

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü ahmetyilmaz@cumhuriyet.edu.tr
Sivas/Türkiye.

ORCID: 0000-0002-7106-2343

ÖZET

Rousseau, Aydınlanma düşüncesinin akli mutlaklaştırmasına ve doğayı göz ardı etmesine karşı çıkar. Ona göre, akıl insan yaşamını düzenlemek için tek başına yeterli bir ölçüt değildir; duygular, içgüdüler ve doğayla uyum da insan yaşamının temel bileşenleri arasında yer almalıdır. Aydınlanma'nın rasyonalist yaklaşımı, Rousseau'ya göre bireyi içsel doğasından uzaklaştırarak yabancılaştırır. Medeniyetin gelişmesi, bireylerin özgürlüğünü artırmak bir yana, onları bencilleştirmiş ve sınıfsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir.

Bu makale, Jean-Jacques Rousseau'nun Aydınlanma düşüncesine yönelik eleştirilerini toplum, medeniyet, özgürlük ve eğitim bağlamında incelemektedir. Rousseau, Aydınlanma'nın akıl ve ilerleme ideallerine karşı çıkarak, medeniyetin insan doğasını yozlaştırdığı ve eşitsizliği beslediği düşüncesini ileri sürmüştür. Bu çalışma, Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi ve Emile gibi eserlerinden hareketle onun siyaset felsefesini, özgürlük anlayışını ve eğitim yaklaşımlarını değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rousseau, Aydınlanma, İlerleme, Medeniyet, Özgürlük

ABSTRACT

Rousseau opposes Enlightenment thought's absolutisation of reason and its disregard for nature. According to him, reason alone is not a sufficient criterion for organising human life; emotions, instincts and harmony with nature should also be among the basic components of human life. According to Rousseau, the rationalist approach of the Enlightenment alienates the individual from his inner nature. The development of civilisation, far from increasing the freedom of individuals, has made them selfish and deepened class inequalities.

This article examines Jean-Jacques Rousseau's criticisms of Enlightenment thought in the context of society, civilisation, freedom and education. Rousseau opposed the Enlightenment's ideals of reason and progress, arguing that civilisation corrupted human nature and fostered inequality. This study evaluates Rousseau's political philosophy, understanding of freedom and educational approaches based on his works such as The Social Contract and Emile.

Keywords: Rousseau, Enlightenment, Progression, Civilisation, Freedom

1. GİRİŞ

Aydınlanma Çağı, 18. yüzyılda Avrupa'da bireysel özgürlüğü, akli ve bilimi temel alan bir düşünsel paradigma sunmuştur. Akıl, bilim ve bireysel özgürlük kavramları etrafında gelişen bir düşünsel dönüşümün öncü düşünürleri, insan aklının rehberliğinde toplumsal ilerlemenin mümkün olduğunu savunmuşlardır (Outram, 2013:1-9). Ancak Jean-Jacques Rousseau, bu genel iyimserliğe karşı durarak, modern toplumun birey üzerindeki yıkıcı etkilerini vurgulamış, Aydınlanma düşüncesine içsel bir eleştiri getirmiştir (Dent, 2005:49-80). Bu dönem, insan aklının rehberliğinde toplumsal ilerleme ve rasyonel bir düzenin kurulabileceği yönündeki iyimser inançla karakterize edilir. Dönemin öncü düşünürleri arasında yer alan Voltaire, Locke ve Montesquieu, modern toplumun yapı taşlarını akıl, bilim ve özgürlük ilkeleri üzerinden yeniden kurgulamayı amaçlamışlardır. Rousseau'nun bakış açısına göre, medeniyetin ilerlemesi insan doğasına yabancılaşma ve özgürlüğün kaybı pahasına gerçekleşmiştir. Rousseau, modern toplumun birey üzerindeki baskıcı etkisini sorgulamış, özgürlük ve eşitliğin gerçek anlamda nasıl mümkün olabileceğine dair alternatif bir çerçeve sunmuştur. Bu çalışmada

Rousseau'nun Aydınlanma karşıtı yaklaşımı; toplum, medeniyet, özgürlük ve eğitim bağlamlarında ele alınacaktır.

2. ROUSSEAU'NUN TEMEL GÖRÜŞLERİ VE AYDINLANMA ELEŞTİRİSİ

Rousseau'nun görüşleri, Aydınlanma dönemi düşüncesinin önemli bir parçası olmasına rağmen, aynı zamanda Aydınlanma'nın pek çok temel ilkesiyle de çelişir. Rousseau, bireysel özgürlüğün, eşitliğin ve adaletin temelini sorgulamış ve bu konularda orijinal bir bakış açısı geliştirmiştir.

Rousseau'nun doğal durum ve insan doğasına dair düşünceleri, onun toplumsal yapılar ve devlete dair görüşlerinin temelini oluşturur. Rousseau'ya göre, insanlar doğada özgür, eşit ve barışçıldır. Bu doğal durum, insanlar medeniyetin ve toplumların etkisi altına girmeden önceki durumdur. Rousseau, insanın ilk başta sadece temel ihtiyaçlarını karşılamak için var olduğunu ve bu durumda bir tür "barış içinde" yaşadığını savunur. Ancak medeniyetin gelişmesiyle birlikte, insanlar birbirleriyle rekabet etmeye, bencilleşmeye ve eşitsizlik yaratmaya başlarlar. Bu da, doğada var olan özgürlüğün kaybolmasına yol açar.

Toplum sözleşmesi ve genel irade üzerine Rousseau'nun en tanınmış eseri olan Toplum Sözleşmesi (1762) önemli bir temel yapıt olarak onun siyaset felsefesinin içeriğini ve çerçevesini ortaya koyar. Rousseau'ya göre, insanlar özgürlüklerini devlet otoritesine devrederken, bu durum bir toplum sözleşmesine dayanmalıdır. Rousseau'nun önerdiği toplum sözleşmesi, halkın egemenliğini ve toplumun genel iradesini savunur. Genel İrade (Volonté Générale), Rousseau'ya göre, toplumun bütün üyelerinin ortak iradesidir ve bireylerin kişisel çıkarlarının ötesinde, toplumun ortak yararını gözetir. Genel irade, yalnızca hukukun temelini oluşturmaz, aynı zamanda bireylerin özgürlüğünü de garanti altına alır. Rousseau, egemenliğin halkta olduğunu savunur. Egemenlik, halkın kolektif iradesiyle şekillenir ve devlet, halkın özgür iradesine hizmet etmekle yükümlüdür. Bu, mutlak monarşilere ve aristokratik yönetim biçimlerine karşı bir eleştiridir.

Rousseau'nun özgürlük anlayışı, Aydınlanma dönemi düşünürlerinin çoğunun bireysel özgürlük tanımlarından farklıdır. Ona göre, gerçek özgürlük, bireylerin genel irade ile uyum içinde hareket etmeleriyle mümkündür. Toplum, bireylerin doğal özgürlüklerini bir miktar kısıtlar, ancak bu kısıtlama, toplumsal düzenin ve özgürlüğün korunması için gereklidir. Rousseau, özgürlüğü sadece bireysel hakların korunması olarak değil, aynı zamanda toplumsal düzene uyum sağlama olarak tanımlar. İnsanlar, toplumsal sözleşmeye dayalı bir şekilde hareket ettiklerinde, gerçek özgürlüklerini kazanmış olurlar. Rousseau, toplumsal eşitsizliklerin kaynağını özel mülkiyetin varlığında görür. İnsanlar ilk başta eşitken, özel mülkiyetin ortaya çıkması, bireyler arasında eşitsizlik yaratır. Bu eşitsizliği ortadan kaldırmak, toplumun adaletini sağlamak için gereklidir. Rousseau, eşitlik ilkesinin devletin temeli olması gerektiğini savunur.

Rousseau, eğitim konusunda da radikal görüşler ortaya koymuştur. Emile adlı eserinde, eğitimin doğal bir süreç olması gerektiğini savunur. Rousseau'ya göre, eğitim bireyin doğasına uygun şekilde olmalı, çocuğa doğal dünyayla doğrudan bir ilişki kurma imkânı tanınmalıdır. Rousseau, çocukların doğal gelişimlerine müdahale edilmeden, onların içsel potansiyellerini keşfetmelerine izin verilmesi gerektiğini savunur. Eğitim, çocukları doğadan ve toplumdan koparmamalıdır. Rousseau'nun eğitim anlayışında, her çocuğun kendi hızında öğrenmesi önemlidir. Eğitim, sadece akıl değil, duygusal ve ahlaki gelişim üzerinde de durmalıdır. Bu şekilde, bireyler ahlaki sorumluluklarını ve toplumsal ilişkilerini doğru şekilde öğrenirler.

Rousseau, medeniyetin insanı yozlaştıran ve eşitsizleştiren bir etki yarattığını savunur. Medeniyetin gelişimi, insanların bencil hale gelmesine, doğaya yabancılaşmasına ve toplumsal eşitsizliklerin artmasına yol açmıştır. Özel mülkiyetin ortaya çıkışı, bu eşitsizlikleri pekiştirir. Rousseau, medeniyetin bireylerin doğal halini bozan bir etkisi olduğunu iddia eder ve insanların daha basit ve doğal bir yaşam sürmesi gerektiğini vurgular.

Rousseau'nun kadınlar hakkındaki görüşleri günümüz perspektifinden eleştirilebilecek noktalar taşır. Emile adlı eserinde, kadınları "erkeklerin yardımcısı" olarak tanımlar ve onların toplumdaki rolünü daha çok ailevi ve ev içi işlerle sınırlı tutar. Rousseau, kadınların eğitimini de erkeklerden farklı bir şekilde ele alır, onların daha çok "ahlaki" ve "duygusal" özellikler üzerine eğitilmesi gerektiğini savunur. Bu görüşleri, onun toplumun eşitlikçi yapısına dair ortaya koyduğu genel ilkelerle çelişmektedir.

Rousseau, özel mülkiyetin toplumsal eşitsizliği ve adaletsizliği beslediğini savunur. Toplum Sözleşmesi'nde, özel mülkiyetin kökeni ve toplum üzerindeki olumsuz etkileri hakkında önemli değerlendirmelerde bulunur. Rousseau'ya göre, toplumda bireyler arasında eşitlik sağlanmadan adalet sağlanamaz. Özel mülkiyetin kaldırılması gerektiğini savunur, çünkü bu, bireylerin arasındaki eşitsizliği artıran bir faktördür.

Aydınlanma, 18. yüzyıl Avrupa'sında bireysel özgürlüğü, rasyonelliği, bilimi ve ilerlemeyi yücelten bir düşünsel harekettir. Aydınlanma düşünürleri, insan aklının doğayı anlamak ve toplumu düzenlemek için en önemli araç olduğunu savunmuşlardır. Aydınlanmacı düşünürler, toplumların ilerlemesinin bilimsel bilgi ve akıl yoluyla mümkün olacağına inanmışlardır. Aydınlanma'nın temel ilkelerinden biri, bireysel özgürlük ve eşitliğin sağlanmasıdır. Bireylerin doğal hakları, özellikle yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi haklar, bu dönemin en önemli tartışma konularından biridir.

Aydınlanma düşünürlerine göre, medeniyetin ilerlemesi, akıl yoluyla sağlanacak bir toplumsal düzenin inşasına dayanmalıdır. Toplum, bireylerin eşit haklara sahip olduğu ve akılcı bir biçimde organize edilmiş bir yapıya sahip olmalıdır. Voltaire, Montesquieu, Locke gibi düşünürler, toplumların daha adil ve özgür bir yapıya kavuşturulması gerektiğini savunmuş ve devletin bireylerin özgürlüklerini kısıtlamaması gerektiğini vurgulamışlardır. Ancak Rousseau, bu görüşleri ciddi şekilde sorgulamış ve eleştirmiştir. Aydınlanma'nın rasyonaliteye dayalı idealizmi, Rousseau'ya göre insanın doğasını, duygularını ve toplumla ilişkisini göz ardı etmektedir. Rousseau'nun Aydınlanma'ya karşı en büyük eleştirisi, medeniyetin insanları doğalarından sapmaya zorlamasıdır.

Rousseau Aydınlanma'nın aşırı akılcılığına karşı duygusal ve doğal yaşamı savunur. Akıl, Aydınlanma'da her şeyin ölçüsü haline gelmiş olan akıl Rousseau'ya göre tek başına bireyin gerçek özgürlüğünü ve mutluluğunu sağlayamaz. Rousseau, doğanın insana sağladığı içsel güdülerin ve duyguların da eğitimde ve toplumsal ilişkilerde dikkate alınması gerektiğini; toplumun gelişmesinin sadece akıl yoluyla değil insan doğasının özünü uyumluluk haliyle yapılmasını savunur. Bu bağlamda, Aydınlanma'nın getirdiği ilerlemenin insanları, toplumları ve doğayı nasıl yozlaştırdığına dikkat çeker. Ona göre, medeniyetin ilerlemesi, bireyleri bencil ve çıkarıcı hale getirmiştir. Toplumlar, daha adil ve eşitlikçi olmaktan çok, güç ve sınıf farklılıklarını pekiştiren yapılar haline gelmiştir. Özel mülkiyetin toplumda eşitsizliği derinleştirdiği, bu nedenle Aydınlanma'nın toplumları daha adil hale getirebileceği düşüncesine karşı çıkar. Aydınlanma'nın, toplumu sadece daha güçlü kılacak bir araç haline gelmesini eleştirir, bireylerin içsel huzur ve özgürlüklerini bozan bir etmen olarak görür. İlerlemenin, bireylerin içsel değerlerini yıprattığını ve toplumun ahlaki değerlerini aşındırdığını savunur. Doğayla uyum içinde, basit ve barışçıl bir yaşam yanlısı bir bakışla, medeniyetin getirdiği ilerlemelerin yozlaştırıcı olacağını, mutsuzluk yaratacağını, daha fazla eşitsizlik ve bencillik üreteceğini iddia eder.

Rousseau Aydınlanma'nın aşırı akılcılığına karşı duygusal ve doğal yaşamı savunur. Akıl, Aydınlanma'da her şeyin ölçüsü haline gelmiş olan akıl Rousseau'ya göre tek başına bireyin gerçek özgürlüğünü ve mutluluğunu sağlayamaz. Rousseau, doğanın insana sağladığı içsel güdülerin ve duyguların da eğitimde ve toplumsal ilişkilerde dikkate alınması gerektiğini; toplumun gelişmesinin sadece akıl yoluyla değil insan doğasının özünü uyumluluk haliyle yapılmasını savunur. Bu bağlamda, Aydınlanma'nın getirdiği ilerlemenin insanları, toplumları ve doğayı nasıl yozlaştırdığına dikkat çeker. Ona göre, medeniyetin ilerlemesi, bireyleri bencil ve çıkarıcı hale getirmiştir. Toplumlar, daha adil ve eşitlikçi olmaktan çok, güç ve sınıf farklılıklarını pekiştiren yapılar haline gelmiştir. Özel mülkiyetin toplumda eşitsizliği

derinleştirdiği, bu nedenle Aydınlanma'nın toplumları daha adil hale getirebileceği düşüncesine karşı çıkar. Aydınlanma'nın, toplumu sadece daha güçlü kılacak bir araç haline gelmesini eleştirir, bireylerin içsel huzur ve özgürlüklerini bozan bir etmen olarak görür. İlerlemenin, bireylerin içsel değerlerini yıpratıldığını ve toplumun ahlaki değerlerini aşındırdığını savunur. Doğayla uyum içinde, basit ve barışçıl bir yaşam yanlısı bir bakışla, medeniyetin getirdiği ilerlemelerin yozlaştırıcı olacağını, mutsuzluk yaratacağını, daha fazla eşitsizlik ve bencillik üreteceğini iddia eder. Wokler (1994) Rousseau'nun disiplinler arası özgürlük ideali hakkındaki bütün yazılarının insanlığın sınırsız özgürlük koşulunda kendini gerçekleştirme arayışında olduğunu söyler. Aydınlanma antropolojisine yönelik eleştirisinde ise Rousseau'nun Hobbes'un doğal insanı şiddet yanlısı olarak görme anlayışını reddetmesini vurgular ve bunun yerine şiddetin toplumsal kurumların yozlaştırıcı etkisinden kaynaklandığını savunur. (Wokler,2001) Bu bağlamda, Rousseau için öz-sevi, sezgi, acıma gibi duyguların akıldan daha önemli, doğal bir insan yeteneği olmaktan çok toplumsal ve kültürel bir gelişme olarak kabul edilen akıldan daha temel olduğunu söyler (Wokler, 2001). Rousseau'nun cumhuriyetçiliği ve modernitesi bağlamında ise "18. yüzyılın en modern siyasi düşünürü ve klasik cumhuriyetçiliğe bağlılığında en eski düşünür" olduğunu, antik medeni erdemi modern özgürlük kaygılarıyla harmanladığını savunur.

Shklar (1969) Rousseau'nun asla birinci anlamda bir filozof olmadığını ve hiçbir zaman öyleymiş gibi davranmadığını ileri sürer. Çağdaşları arasında Rousseau'nun büyük iddiasının tek başına 'doğanın ressamı ve insan kalbinin tarihçisi' olduğunun altını çizer ve Rousseau'yu sistematik bir teorisyenden çok bir ahlak psikoloğu olarak gördüğünü belirtir. Rousseau'nun iki arketip olarak Sparta ve Altın Çağ insanının içsel çatışmalarını ortaya koyan kavramsal mercekler olarak sunduğunu vurgularken "Rousseau'nun Rousseau'su 'klasik ütopyacıların' sonuncusudur" notunu düşer. Rousseau'nun bireylerin içsel psikolojik birliğiyle ilgilendiğini, bunu mutluluğun anahtarı olarak savunduğunu ancak nihayetinde gerçekleştirilemez olarak gördüğünü hatırlatır. Shklar, diğer filozofların ölçülü cümlelerle çoğu zaman bizi kendi durumlarına ikna ettiklerini, Rousseau'nun destansı düzyazısıyla yaptığı gibi sarsmadıklarını söyler. Rousseau'nun büyüklüğünün ilgisizleri rahatsız etmek, içsel eğilimlerini uyandırmak, sarsmak ve değiştirmek yeteneğinde yattığını söyler. Rousseau'yu kendi çağının duygusal patolojileri hakkında eşsiz bir anlayışa sahip olarak tanımlarken, kalıcı özgünlüğünün modern medeniyetin duygusal hastalıklarını teşhis ettiği keskin psikolojik anlayıştan kaynaklandığını savunur. Rousseau'nun eşitsizlik söylemini incelerken Rousseau'nun "bir araya geldiklerinde ahlak insanların önündedir ve kötülük de öyle" sözüne atıfta bulunur. Rousseau'yu tutarlı bir doktrine sahip bir filozof olarak değil, ütopyik senaryoları, duygusal derinliği ve üslup gücüyle modern ahlaki ve politik çatlakları açığa çıkaran ve okuyucuları kendi "duygusal hastalıklarıyla" yüzleşmeye zorlayan bir psikolog ve retorikçi olarak okurken, "yurttaş olana kadar insan olmayacağız" sözünü eklemeyi de unutmaz.

Rosenblatt (1997), Rousseau'nun "Cenevre vatandaşı" olarak tanımlanmasının retorik bir gösteriş değil, kasıtlı bir siyasi duruş olduğunu vurgular. Cenevre'ye ithaf mektubunun "on sayfadan fazla yer kapladığını, söylemin kendisinden neredeyse iki kat daha uzun" olduğunu ve felsefi projesini çerçevelemedeki merkeziliğini gösterdiğini belirtir. Özellikle, bu yurttaşlık kimliğinin Rousseau'nun evrensel siyasi fikirlerini Cenevre cumhuriyetçi geleneğinde nasıl kökleştirdiğini gösterir. Rosenblatt ayrıca, Rousseau'nun Birinci Söylem (bilimler ve sanatlar üzerine) ile İkinci Söylem (eşitsizlik üzerine) arasındaki geçişini açıklarken, bilinçli olarak Cenevre'nin serbest piyasa ahlakına karşı çıkmaya başladığını ve bunun yerine onu doğal yasayı ve erdemi vurgulayan daha klasik bir cumhuriyetçilikle hizaladığını savunur. Rosenblatt (s.83–90), Rousseau'nun doğal hukuk teorisini kaynağının Fransız veya İngiliz geleneklerinde değil, Cenevre siyasi düşüncesinde yattığını, Rousseau'nun *doğa durumu* ve *ahlaki özerklik* yorumunun kıta metafiziğinden ziyade yerel yasal tartışmalardan beslendiğini belirtir. Rousseau'nun *görünmez zincir* fikrinde bireyleri kolektif olarak rasyonel bir genel irade altında birleştiren rızaya dayalı bir bağ olarak tanımladığını, Cenevre'nin toplumsal normlarının bu teori için pratik ve kavramsal bir iskele sağlamış olduğunu belirtir. (s.164–190).

3.MEDENİYET ELEŞTİRİSİ

Rousseau'nun medeniyet eleştirisi, özellikle *Toplum Sözleşmesi* (1762) ve *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Söylev* (1755) adlı eserlerinde yoğunlukla karşımızdadır. Ona göre, özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla birlikte doğadaki eşitlik bozulmuş, bireyler arasındaki çatışma ve rekabet artmıştır. Rousseau bu süreci şu sözlerle dile getirir: "Toprağı çitle çevirip 'Burası benim' diyen ilk kişi, uygar toplumun temelini attı" (Rousseau, 2004:50). Bu söz, özel mülkiyetin toplumsal eşitsizliğin ve ahlaki çöküşün kaynağı olduğunu vurgular.

Medeniyetin yozlaştırıcı etkisine Rousseau özellikle *Toplum Sözleşmesi* (1762) ve *İtiraflar* (1782) gibi eserlerinde değinir. Yukarıda belirtildiği gibi, medeniyetin insan doğasına zarar verdiğini ; insan ilk başta "doğal hali"nde özgür, eşit ve mutlu bir varlıkken, medeniyetin toplumsal yapı ve normları bozduğunu, insanları bencillığe ve rekabet ittiğini söyler. Aydınlanma'nın medeniyetin ilerlemesiyle ilgili iyimser bakış açısına karşı çıkarak, "insanlar ne kadar medenileşirse, o kadar hayvanlaşırlar" der. Medeniyetin, bireylerin özgürlüklerini kısıtladığı ve insanları içsel olarak yozlaştırdığı görüşündedir.

Rousseau'nun medeniyet eleştirisi, ilk olarak doğa ile medeniyet arasındaki farkları vurgu ile başlar. Rousseau'ya göre, insanlar doğada özgür, eşit ve barışçıldır; ancak medeniyetin ortaya çıkışı, bu doğal durumu bozmuş ve insanları bencil hale getirmiştir. Rousseau, bu fikrini *Toplum Sözleşmesi*'nde şöyle dile getirir: « İlk mülk sahibi, toprağı alıp 'Bu benimdir!' diyerek insanları kandırmış ve toplumları kurmuş olmalı. İnsanlar birbirini kabul etmeden önce, bireysel mülkiyetin sahte bir hukuka dayandığını kimse bilmiyordu. İşte bu, insanları yabancılaştıran, onları birbirlerine düşman eden ilk adımdır. »(Rousseau, 2004) Medeniyetin ilk adımlarının insanları doğal eşitliklerini yok edici, onları çıkar çatışmalarına sürükleyici yanına vurgu yapan bu ifade ile Rousseau'nun medeniyetin ve özel mülkiyetin insanları eşitsiz ve bencil hale getirdiğini söylemektedir. Aynı bağlamda « toplumu kuran ilk kişi, başkalarının sahip olamayacağı bir mülkiyeti ellerinde tutanlardan biriydi. O, özel mülkiyetin yasasını kabul ettirerek, insanları birbirine bağlamak yerine, onları birbirine karşı kıskırtan bir köleliğe mahkûm etti » demektedir. « Toplumun yarattığı eşitsizlik ve haklılık iddiaları, doğal insanı bencil ve rekabetçi hale getirdi. İnsanlar, başkalarına üstün gelme hırsıyla, gerçek dostluk ve samimiyetten uzaklaştılar. » (Rousseau, 2009)

Rousseau, Aydınlanma'nın bilim ve akıl yücelticiliğini bireyin mutluluğuna zarar veren bir yönelim olarak görür. Özellikle *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev* (1750) adlı metninde, bilimsel gelişmelerin insanı ahlaken daha iyi yapmadığını, aksine yozlaştırdığını ileri sürer. Eğitime dair düşüncelerini içeren *Emile ya da Eğitim Üzerine* adlı eserinde ise, çocukların akıl yoluyla değil, doğayla uyum içinde ve sezgisel olarak eğitilmesi gerektiğini savunur (Rousseau, 2009). Ona göre "gerçek mutluluk, doğada özgürce yaşayan ve toplumdan uzak olan insana aittir" (Rousseau, 2009:212).

Rousseau Aydınlanma'nın bilim ve rasyonaliteye dayalı bakış açısına da karşı çıkar. Aydınlanma, insan aklının ve bilimin toplumları düzenlemek için kullanılmasını savunurken, Rousseau, akılcı düşüncenin ve bilimin insanın gerçek özgürlüğünü ve mutluluğunu sağlayamayacağını savunur. Rousseau'ya göre, bireylerin mutluluğu ve özgürlüğü, akıl ve bilimden ziyade, duygularına ve ahlaki sezgilerine dayalı bir anlayışa dayanmalıdır. Rousseau, bu görüşünü özellikle *Emile* adlı eserinde belirtir; burada, eğitimde çocukların akıl yerine, duygusal ve sezgisel gelişimlerinin ön planda tutulması gerektiğini vurgular. İnsanların, toplumun baskıları ve eğitim yoluyla, kendilerini dışsal normlara uydurduklarını, bunun onların özgürlüklerini ve içsel doğrularını kaybetmelerine yol açtığını söyler. Tam burada Rousseau, "doğal hal", dediği, insanların içsel dürtüleriyle, doğaya uygun bir yaşam sürdürmeleri anlamına gelen durumdan söz ederken medeniyetin insanı bu halden sapmaya zorladığını belirtir. Medeniyetin insanın mutluluğunu ve içsel huzurunu da yok ettiğini ; getirdiği stres, hırs, rekabet ve bencilliğin insanların ruhsal ve duygusal durumlarını olumsuz etkilediğini ileri sürer. *Emile* adlı eserinde, « toplumun acıları, bireylerin ruhlarını ele geçirir. Gerçek mutluluk, doğada özgürce yaşayan ve toplumdan uzak olan insana aittir. » notunu düşer.

Rousseau'nun bu düşüncesi, onun 'doğal hal' anlayışında daha belirgin hale gelir. Rousseau, insanın doğal halinin, toplumdan önce var olan, temel içgüdülerle şekillenen, eşitlikçi bir hal olduğunu savunur. Medeniyetin ise, bu eşitliği bozar ve insanları birbirinden ayıran hiyerarşiler yarattığı kanısındadır. Bu görüşle medeniyet, Aydınlanma düşünürlerinin aksine, insan doğasında iyileştirici değil, bozucu bir etmendir. Bu bağlamda eleştirisini « eğer insan, doğada olduğu gibi

kalmış olsaydı, o zaman toplumun bütün yozlaşmışlıklarından uzak olurdu; çünkü medeniyetin getirdiği her şey, insanın doğal erdemlerini yıpratır. », ve « insanlar ne kadar medenileşirse, o kadar hayvanlaşırlar » (Rousseau, 2009) sözleri ile dile getirir.

Aydınlanma düşünürleri, bilimin ve akıl yürütmenin insanın en önemli araçları olduğuna inanmışlardır. Akıl ve bilim, insanın ilerlemesi için gereken temel araçlar olarak görülürken, Rousseau, bu görüşü eleştirir. Rousseau, bilim ve akıl yoluyla insanın mutluluğa ulaşabileceğini savunmanın yanıltıcı olduğunu düşünür. İnsanlar, akıl ve bilimle değil, duygusal ve ahlaki içgörülerıyla mutlu olabilirler. *Emile* adlı eserinde eğitime dair görüşleri, bu eleştirisini açığa çıkarır. Ona göre, Aydınlanma'nın akılcı eğitim anlayışı çocukların doğalarını bozar. Çocuklar, akıl ve mantıkla eğitilmek yerine, kendi doğal potansiyellerini keşfetmelerine olanak tanınmalıdır. Bu bakış açısı, Aydınlanma'nın bireyi akıl ve mantık yoluyla geliştirme çabalarına karşı bir duruş sergiler.

Toplum Sözleşmesi adlı eseri, onun Aydınlanma'ya karşı bir başka önemli eleştirisini içerir. Aydınlanma düşünürleri, toplumsal düzeni, bireysel haklar ve özgürlükler üzerinden inşa etmeyi önerirken, Rousseau'nun özgürlük anlayışı kolektif bir bağlamda şekillenir. Rousseau, bireysel özgürlüklerin toplumsal sözleşme yoluyla korunabileceğini, ancak bu sözleşmenin, bireylerin yerine toplumsal iradenin egemen olduğu bir yapıyı gerektirdiğini savunur.

Rousseau'nun "genel irade" (volonté générale) kavramı, Aydınlanma düşünürlerinin bireysel haklar ve özgürlükler üzerine kurduğu toplum anlayışına karşı bir eleştiridir. Genel irade, yalnızca bireylerin bireysel çıkarlarını değil, toplumsal bütünlüğü de gözetir. Bu, Rousseau'nun toplumsal düzeni, özgürlüğü ve adaleti sağlama biçimidir. Ancak bu görüş, bireysel hakların mutlak önceliğini savunan Aydınlanma görüşleriyle doğrudan çelişir.

4. GENEL İRADE, BİREYSEL ÖZGÜRLÜK VE TOPLUMSAL DÜZEN

Aydınlanma düşünürleri, bireysel hakları ve özgürlükleri temel alan bir toplumsal yapı savunurken, Rousseau toplumsal düzenin "genel irade"ye (volonté générale) dayanması gerektiğini ileri sürer. *Toplum Sözleşmesi* eserinde, bireyin özgürlüğünün ancak ortak bir iradenin parçası olarak korunabileceğini ifade eder (Rousseau, 2003). Bu yaklaşım, bireysel özgürlükler ile toplumsal bütünlük arasında bir denge kurmayı amaçlar ve Aydınlanma'nın birey-merkezli özgürlük anlayışına eleştirel bir karşı duruştur.

Aydınlanma düşünürlerinin bireyin özgürlüğünü genellikle akıl ve bireysel haklar üzerinden savunmalarına karşın, Rousseau'nun özgürlük anlayışı farklıdır. *Toplum Sözleşmesi*'nde özgürlük, yalnızca bireysel haklarla sınırlı değildir; Rousseau'ya göre, özgürlük ancak bireylerin toplumsal sözleşmeye dayalı olarak oluşturdukları genel irade ile mümkündür.

Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nde, toplumun her bireyinin ortak çıkarları doğrultusunda oluşturduğu bir genel irade fikrini savunur. Aydınlanma'daki bireysel özgürlük anlayışının tersine, özgürlüğün yalnızca bireysel isteklerden değil, toplumsal iyiden ve adaletten kaynaklanması gerektiğini öne sürer. Bu bakış açısı, Aydınlanma'nın akıl ve bireysel haklar üzerinden şekillenen özgürlük anlayışının uzağındadır.

Aydınlanma düşünürleri, özgürlüğü bireyin bireysel haklarıyla tanımlar ve bunu sosyal sözleşme ile güvence altına almayı amaçlarken Rousseau bireylerin toplumsal bağlılıkları ile bir bütün haline gelmesi gerektiği, özgürlüğün ancak toplumsal düzene ve genel iradeye uygunlukla mümkün olabileceği görüşündedir. Aydınlanma'nın bireysel haklar ve akıl üzerinden tanımladığı özgürlükten farklı olarak, Rousseau'nun anladığı anlamda özgürlük toplumun kolektif kararlarına uygun hareket etmeyi gerektirir.

Rousseau'nun Aydınlanma'ya yönelik bir diğer önemli eleştirisi, toplumsal sözleşme anlayışıdır. Aydınlanma düşünürleri, toplumsal sözleşmeyi bireysel hakların korunması ve devletin

sınırlandırılması olarak görürken, Rousseau, toplumsal sözleşmenin, bireysel özgürlükleri korumaktan ziyade, kolektif özgürlüğü ve toplumsal eşitliği sağlamayı amaçlaması gerektiğini savunur. Bu bakışla toplum, sadece bireylerin çıkarlarını birleştirerek değil, ortak bir toplumsal iyiliği hedefleyerek organize edilmelidir. Bu görüş, Aydınlanma'nın bireysel hakların ön planda tutulduğu toplum anlayışına karşı bir eleştiridir.

5.İNSAN EĞİTİMİ

Rousseau'nun eğitim felsefesi, onun Aydınlanma karşıtlığını en belirgin şekilde gösteren alanlardan biridir. Aydınlanma'nın eğitimi, bireyi akıl yoluyla geliştirmek üzerine kuruludur. Rousseau ise *Emile* adlı eserinde, eğitimin yalnızca rasyonel bir süreç olmadığını, aynı zamanda bireyin duygusal, ahlaki ve bedensel gelişimini de kapsayan bir süreç olduğunu savunur. Eğitimin amacı, bireyi toplumsal normlara uyan bir varlık haline getirmekten ziyade, onun doğal potansiyelini ortaya çıkarmaktır. Rousseau'nun bu yaklaşımı, Aydınlanma'nın rasyonalist ve toplum odaklı eğitim anlayışına karşı geliştirdiği derin bir eleştiridir ve bireyin doğasına saygı gösteren, özgürlükçü bir eğitim felsefesi önerir. Çocukların doğal gelişimlerine uygun bir eğitim modelini savunan Rousseau'ya göre, çocuklar doğuştan özgür ve eşittir, ancak toplumun etkileriyle bu özgürlük kaybolur. Eğitimin amacı, çocukları toplumun dayattığı normlardan arındırmak ve onların içsel doğalarına uygun bir şekilde gelişmelerini sağlamaktır. Çocukların doğal potansiyellerini keşfetmelerine fırsat tanıyan bu yaklaşımın, eğitimi bireyin akıl yoluyla büyümesini sağlamak için bir araç olarak gören Aydınlanma'nın rasyonalist eğitim anlayışına ters olduğu açıktır. *Emile*'de Rousseau, "insanın doğası bozulmadan gelişmelidir" der ve eğitim sürecinin, çocuğun doğasına uygun olarak, dışsal baskılardan uzak olması gerektiğini ifade eder. Rousseau'ya göre, eğitimin amacı bireyi topluma uyumlu hale getirmekten çok, onun, yukarıda belirtildiği gibi, öncelikle özgür bir birey olmasını sağlamaktır. İnsan doğasının bozulmadan gelişmesi gerektiğini savunurken eğitimin doğanın bir parçası olması gerektiğini söyler. Aynı yapıtta, « doğa insanı iyi yaratır, ama toplum onu bozar » sözü medeniyetin insanı yozlaştırıcı etkisine vurgu yapmanın ötesinde eğitimde doğallık ve özgürlüğün önemini işaret eder. Çocuğun özgürlüğünü merkeze aldığı, eğitim, çocuğun kendi içsel doğasına ve doğal gelişim süreçlerine uygun şekilde düzenlenmesi gerektiğini söyleyen Rousseau, çocukları, toplumun dayattığı normlardan arındırmayı ve onların içsel özgürlüklerini korumayı asıl hedef olarak ortaya koyar. Her bireyin kendi içsel potansiyelini keşfetmesi gerektiğini, bu süreçte dışsal baskılardan, toplumsal normlardan uzak tutulmasının zorunlu olduğunu söyler.

Rousseau'nun eğitimdeki yaklaşımı, sadece zihinsel gelişimi değil, duygusal ve ahlaki gelişimi de hedefler. *Emile*'de, çocuğun duygusal ve ahlaki gelişimini doğal eğilimleriyle uyumlu bir şekilde geliştirmenin esas olduğunu vurgularken, eğitimi sırasında iç dünyasının yanı sıra ahlaki duygularına saygının önemli olduğunu savunur. Tüm bu duyguların, doğa ile uyumlu bir şekilde geliştirilmesi gerektiğini belirtir. Önerdiği bu gereklilikte Aydınlanma'nın bireyi rasyonel akıl yoluyla ahlaki olarak "düzgün" hale getirme anlayışına karşı ince bir eleştiri sezilir.

Emile'de Rousseau, erkek ve kadın eğitimi farklı şekilde ele alır. Erkekler için önerdiği eğitim modeli, özgürlüğe ve bireysel gelişime dayanırken, kadınlar için önerdiği eğitim, toplumsal normlar ve ailevi rollerle uyumlu bir eğitimidir. Rousseau'ya göre, kadınların eğitimi, onların kadınlık rollerini yerine getirmelerine yardımcı olacak şekilde düzenlenmelidir. Kadınların eğitimi, genellikle erkeğin yanında bir eş ve anne olarak toplumdaki yerlerini sağlamlaştıracak biçimde düşünülmüştür. Bu yaklaşım, modern okuma açısından eleştirilebilecek bir yön taşır, çünkü Rousseau'nun toplumsal cinsiyet anlayışı, erkeklerin özgürlüklerini ve bireysel gelişimlerini savunurken, kadınları toplumsal cinsiyet rollerine hapsetmeye meyillidir.

Rousseau'nun eğitim anlayışında, bireyin fiziksel gelişimi de önemli bir yer tutar. *Emile*'de, çocukların bedeninin de zihinleri gibi eğitilmesi gerektiği ifade edilir. Rousseau, zihinsel gelişimin yanı sıra, bedensel sağlığın da eğitim sürecinin bir parçası olarak görülmesi gerektiğini savunur.

Bedensel güç ve sağlıklı bir yaşam biçimi, bireyin özgürlüğünü kazanmasında önemli bir yer tutar. Bu yaklaşım, Aydınlanma'nın çoğunlukla zihinsel ve akılcı gelişimi ön planda tutan bakış açısına karşı, beden ve doğanın da önemli bir yer tutması gerektiğini vurgular.

6. TOPLUM SÖZLEŞMESİ

Jean-Jacques Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* (1762) eseri, modern siyaset felsefesinin önemli yapıtlarından biri olmasının yanı sıra, Aydınlanma düşüncesinin evriminde de kritik bir rol oynamıştır. Rousseau bu eserinde, Aydınlanma düşünürlerinin çoğunun benimsediği akılcı ve ilerlemeci görüşlerden farklı bir perspektife sahiptir. Aydınlanma'nın bazı temel ilkelerine karşı eleştiriler ve alternatif önerilerle konuşurken onun özgürlük, eşitlik ve toplumsal yapı üzerine özgün bakış açısı görülür. Aydınlanma'nın akılcı, bireyselci ve ilerlemeci bakış açısına karşı, Rousseau'nun daha çok duygusal, toplumsal ve doğaya dayalı bir yaklaşımı vardır. *Toplum Sözleşmesi*'nde önerdiği genel irade, özgürlük ve eşitlik anlayışları, bireylerin toplumsal sorumluluklarını ve kolektif kararlarını öne çıkararak, Aydınlanma düşüncesine yönelik önemli bir eleştiri sunar. Rousseau'nun bu görüşleri, toplumsal yapıları yeniden düşünme ve daha adil bir toplum yaratma arayışında önemli bir yer tutar.

Rousseau *Eşitsizliğin Üzerine Söylev*'inde (1753) « halkla kendine seçtiği başlar arasında gerçek bir sözleşme » bulunduğunu, yalnız « her hükümet şeklinin kendine göre temel anlaşmasının niteliği üzerine daha yapacağı incelemeleri » ileriye bıraktığını söyler. « İnsan özgür doğar; her yerde zincirler içindedir » dedikten sonra « kimsenin kimse üzerinde egemenlik hakkı olmadığına, kuvvet de bir hak yaratmadığına göre, insanlar arasında tek yasal egemenlik olarak geriye ancak karşılıklı anlaşmalar kalıyor » notunu düşer. « İnsanın kendi isteğiyle özgürlüğünden vazgeçmesi beklenemez. Özgürlükten vazgeçmek insanlıktan, insanlık haklarından, hatta ödevlerinden vazgeçmek olur. Böyle bir şey insanın yaradılışına aykırıdır. » demektedir. Rousseau, toplum anlaşmasının insanların tabiat kuvvetlerine karşı işbirliği ihtiyacından doğduğunu söyler. Toplumsal yapıların, devletin ve bireysel özgürlüğün ne şekilde olması gerektiği konusunda derinlemesine düşünürken insan doğasının özgür ve eşit oluşunu « ... şu iki kelime, 'kölelik' ile 'hak' birbirinin karşıtıdır; birbirlerini iterler » diyerek açıklar. Toplumun bozulmuş yapısını eleştirirken özgürlüğü, eşitliği ve adaleti toplumsal sözleşme temeline dayandırır. « Öyle bir birlik şekli bulmalı ki kişiyi de, her ortağın mallarını da bütün olarak kuvvetle savunabilsin, koruyabilsin; bu birlik sayesinde herkes, bütün öbürleriyle birleşmekle birlikte, yine de ancak kendi emrini dinlesin, yine de eskisi gibi özgür kalsın » derken toplum sözleşmesinin öz görevini tanımlamaya çalışır. Toplumsal anlaşmayı « her birimizin kişiliğini, bütün gücünü genel iradenin yönetimi altında ortaklaşa ortaya koyar; yine de her üyeyi bütünü ayrılmaz bir parçası olarak kabul ederiz » vurgusu ile toplumsal eşitsizliklere dair eleştirisini modern bir siyaset ve toplum felsefesi ortaya koyar. Özgürlük, eşitlik, toplum ve devlet üzerine geliştirdiği görüşlerle modern siyaset felsefesini; toplumsal sözleşme anlayışı ile halk egemenliğini, genel iradeyi ve eşitliği yeniden tanımlar. Özgürlüğün ancak bu temellere dayalı bir toplumda korunabileceğini, modern demokrasilerin ancak bu temeller üzerinde yükselebileceğini, bireysel özgürlük ve toplumsal adalet arasındaki dengenin ancak bu yolla kurulabileceğini savunur. Bu bağlamda « bu birlik anlaşması, her ortağın özel kişiliği yerine, ortaklaşa manevi bir varlık doğurur. Bu varlık toplulukta ne kadar oy varsa o kadar üyeden oluşmuştur; birliğini, ortak benliğini, yaşama gücünü, iradesini hep bu anlaşmadan alır. Bütün kişilerin bir araya gelmesiyle oluşan bu kamu kişiliğine 'egemen güç' adı verilir » notunu düşer.

Toplum Sözleşmesi'nde, insanın doğasının özgür, eşit ve barışçıl olduğunu savunur. İnsanı, doğal durumda, yani toplumsal yapıdan önce, kendi başına özgür bir varlık olarak tanımlar. . Ancak toplumların kuruluşu, bireylerin özgürlüklerinin kısıtlanmasına ve eşitsizliklerin ortaya çıkmasına yol açtığı görüşünden hareketle insanların doğal durumlarının, yani toplumdan önceki hallerinin, barışçıl ve eşit olduğunu, öyle olunca da özgür olduğunu söyler. Bu doğal özgürlüğün

toplumun kurulmasıyla birlikte kaybolduğunu ekler. Bu bakışla, toplumun ve devletin ortaya çıkışını bir tür sosyal sözleşme olarak gördüğü anlaşılır.

Rousseau, devletin meşruiyetinin, halkın iradesine dayandığını savunur. Devlet, halkın genel iradesini temsil eden bir yapıdır ve halkın rızası olmadan varlık gösteremez. Bu görüş, Rousseau'nun halk egemenliği anlayışını temel alır. Bu egemenlik, halkın kolektif iradesine dayanır ve halkın hakları ve özgürlükleri adına hareket eden bir otoriteyi ifade eder. Bu egemenlik, mutlak bir iktidar değil, halkın iradesine dayalı bir yönetimdir. Bu çerçevede devletin görevi, halkın genel iradesine sadık kalarak özgürlükleri korumaktır. Rousseau, devleti, halkın özgürlüğünü ve eşitliğini sağlamakla yükümlü bir organizasyon olarak tanımlar. Bu anlamda, devletin başkalarının haklarını ihlal etmemek şartıyla bireylerin özgürlüğünü güvence altına alması gerekir.

Rousseau'da özgürlük ve eşitlik, birbirini tamamlayan kavramlardır. Bireylerin özgürlüğünün, ancak eşitlik temelinde korunabileceğini savunurken, bireylerin kendi iradeleriyle hareket etmelerini değil, toplumun genel iradesine uygun olarak hareket etmelerini esas alır. Bu durum, özgürlük ve eşitlik arasındaki dengeyi sağlar. Gerçek özgürlüğün, bireyin toplumsal sözleşmeye uygun şekilde hareket etmesinden geçtiği; bireylerin özgürlüğünün toplumsal sorumluluklarla birlikte anlamlı olabileceği, yani bireyin toplumsal kurallara aykırı hareket etmemesi gerektiği fikrindedir. Toplumda eşitliğin sağlanması gerektiğini, medeniyetin getirdiği özel mülkiyetin sınıf ayrımlarını ve toplumsal eşitsizlikleri doğurduğunu söyler. Toplum sözleşmesinin, bireylerin hem haklarını hem de yükümlülüklerini belirlediğini; hukuku bu sorumlulukları denetleyen ve bireylerin haklarını koruyan bir araç olarak gördüğünü ifade eder. Hukuk, toplumun genel iradesinin bir yansıması olmalıdır. Hukukun bu biçimi, toplumda adaletin sağlanmasını ve eşitliğin korunmasının teminatıdır.

5. SONUÇ

Rousseau, Aydınlanma'nın ilerlemeci, akılcı ve bireyci değerler dizisine karşı çıkarak doğa, duygu ve kolektif irade temelli bir toplumsal eleştiri sunmuştur. Medeniyetin insan ilişkilerini yozlaştırdığı ve insanın doğal erdemlerini yok ettiği, kısaca insan doğasına zarar verdiği görüşündedir. Özgürlüğün ve eşitliğin yalnızca doğaya ve içsel sezgilere dayalı bir anlayışla sağlanabileceği; medeniyetin, bireyleri doğal halleriyle uyumsuz bir yaşam sürmeye zorladığını belirtir. Çözüm olarak insanın mutlu ve özgür olabilmesi için toplumdan ve medeniyetten bir tür geri dönüş yapması gerektiğini iddia eder. Ona göre gerçek özgürlük, bireyin doğasına sadık kaldığı, doğayla uyum içinde yaşadığı ve toplumun yozlaştırıcı etkisinden uzak kaldığı bir varoluş biçimidir. Onun toplumsal sözleşme anlayışı, Aydınlanma'nın bireysel haklar anlayışına karşı bir duruş sergileyerek, özgürlüğü daha kolektif bir bakış açısıyla ele alır. Rousseau'nun bu eleştirileri, Aydınlanma'nın ilerleme ve özgürlük üzerine kurulu idealist bakış açısını sorgular, insanın doğasına ve toplumsal yapıya dair farklı bir bakış açısı sunar. Bu bağlamda Rousseau, Aydınlanma'nın sunduğu "ilerleme" vaadini sorgulayan önemli bir karşı ses olmuştur.

KAYNAKLAR

- Boyd, W. (1956). *History of Western Education* (6th ed.). Adam & Charles Black.
- Dent, N. J. H. (2005). *Rousseau: An Introduction to His Political Philosophy*, Polity Press.
- Outram, D. (2013). *The Enlightenment* (3rd ed.). Cambridge University Press.
- Rousseau, J.-J. (2004). *The Social Contract* (M. Cranston, Trans.). Penguin. (Original work published 1762)
- Rousseau, J.-J. (2009). *Discourse on the Origin and Basis of Inequality Among Men* (F. Philip, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1755)
- Rousseau, J.-J. (2009). *Emile: Or On Education* (B. Foxley, Trans.). Dover Publications. (Original work published 1762)
- Wollstonecraft, M. (1996). *A Vindication of the Rights of Woman* (M. Brody, Ed.). Penguin. (Original work published 1792)